

УДК 378.124.2 : 94 (477.83) "19" (092) М. Крикун

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ІСТОРИКА

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра історії слов'янських країн

Змальовано штрихи до портрета професора Миколи Крикуна як людини й науковця, який святкує 70-літній ювілей. Усе творче життя вченого-історика пов'язане з Львівським (нині національним) університетом імені Івана Франка. М. Крикун належить до провідних в Україні фахівців у ділянці народонаселення та адміністративно-територіального устрою Правобережної України XVII–XVIII ст., плідно працює над історією козацтва.

Ключові слова: М. Крикун, Львівський національний університет імені Івана Франка, історія України, історична демографія.

Однією з найскладніших справ для дослідника, який прагне спробувати свої сили в жанрі біографістики, залишається написання життєпису вченого, що продовжує активно працювати поруч, сповнений надій і планів на майбутнє, знаходиться у постійному пошуку. Однак наступають такі періоди, коли можна й треба робити певні узагальнення пройденого, щоб опукліше висвітлити особистість та її місце на тлі епохи. Людське життя порівняно коротке й водночас достатньо містке, аби з повагою ставитися до кожного прожитого дня і реалізованої справи. 70-річний рубіж, що його досягає людина, як видається, є доброю нагодою для перших узагальнень і, разом з тим, недостатньо великий строк для змалювання вичерпного портрета особистості. Тож можна вести мову лише про "штрихи" до вербального портрета людини, дослідника, педагога, назагал історика.

Микола Григорович Крикун – вчений-історик, чие життя пов'язане з Львівським (нині національним) університетом імені Івана Франка, але ім'я якого добре знане серед фахівців в Україні, Росії, Білорусі, Литві, Польщі та інших країнах світу. Він залишив не так багато праць (його бібліографія налічує трохи більше 130 позицій), але цей науковий доробок дає підстави стверджувати, що накопичені знання не залишаться поза увагою дослідників сьогодні й у майбутньому. До цього треба додати, що життя і творчий шлях вченого в концентрованій формі відбивають надії та сумніви кількох поколінь істориків, котрі діяли в Україні в другій половині ХХ ст. – періоду так значущого в розвитку України та українців, без розуміння якого нащадкам буде вкрай важко об'єктивно оцінити спонуки й обставини цієї переломної епохи. Спробуємо ж висвітлити окремі штрихи з біографії М. Крикуна.

Микола Крикун народився 9 травня 1932 р. на Житомирщині. Ані батьків, ані родичів він не знав і не міг знати, оскільки мале немовля підкинули до воріт дитячого будинку в Житомирі з невеличкою запискою про дату народження. Але й ці дані не є задокументовані, оскільки архіви дитбудинків загинули в роки Другої світової війни. Тож влаштувувачись на роботу до Львівського університету, М. Крикун міг повідомити про себе тільки так: "Нікого з батьків і родичів не знаю і зовсім не пам'ятаю. Спершу виховувався в дитяцях, дитсадку для сирот, а потім попав у дитячий будинок"¹. Можна тільки здогадуватися про

¹ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка), особ. спр. № 18609, арк. 9.

причини, які змусили батьків залишити немовля біля воріт дитбудинку в голодний для України 1932 рік.

Побут у радянських дитячих закладах не вирізнявся багатоманітністю. Чи не єдиним спогадом з дитинства було, як згадує тепер Микола Григорович, “почуття постійного недоїдання”. Це незважаючи на те, що за іронією долі дитбудинки м. Житомира, де виховувався Микола, носив ім'я “героїв НКВС”, а його вихованці були підшефними цієї організації.

Роки наступної Великої війни стали справжнім випробуванням на виживання. Разом з Житомирським дитячим будинком, який евакуювався вглиб СРСР, доля закинула малюка спочатку на Волгу до м. Калач, потім до станиці Нижньо-Чирська у Сталінградській області, Астрахані, а тоді ще далі – в Наманганську область Узбекистана. Там в умовах постійного недоїдання та надмірної спеки вихованцям дитбудинку довелося тяжко працювати на полях. Такі випробування одних людей ламають, інших – загартовують. Ті другі, як правило, знаходять віддушину, куди можна втікати від “прози” реальності. Такою віддушиною для Миколи Крикуна були книжки, які він “ковтав” з юнацькою нестримністю. Напевно це стало визначальним для формування юнака, позбавленого батьківської опіки, закинутого долею за тисячі кілометрів від батьківщини.

Зрештою, мусило пройти ще чимало часу, аби саме поняття “батьківщина” у свідомості дитини набуло конкретного виміру. Тільки після реевакуації в 1945 р. дитбудинку на нове місце розташування у м. Стрий Дрогобицької області почало формуватися ставлення до України як до рідного краю. Нове оточення, місцевий український колорит не могли не вплинути на юнака. Але не треба забувати, що виховання в радянських дитячих установах було спрямоване на формування “нової людини – будівника комуністичного суспільства”. Радянській революційній романтиці в ньому відводилося не останнє місце. Цей романтизм і радянський патріотизм, настояний на безмежній вірі у краще майбутнє, надовго осідав у душах та свідомості дітей і розвіювався тільки від зіткнення з дійсністю. Видається, що М. Крикун знаходився під значним впливом прочитаних книжок, прагнув увійти в життя з мірилом праведності й правдолюбства. Водночас, дитинство в сиротинці, боротьба за виживання не могли не позначитися на характері юнака, який мужнів як цілеспрямована, працелюбна й високовимоглива у ставленні до себе й оточуючих особистість.

З певним запізненням (через війну) Микола Крикун закінчив середню школу в Стрию. Вже тут проявився його впертий характер. Після закінчення семирічки його, як і інших вихованців дитбудинку, скерували на навчання до професійно-технічного училища. Але юнак вперто стояв на своєму бажанні здобути середню освіту. Врешті йому дозволили продовжити навчання у Стрийській середній школі № 2. Тут коло його знайомих і товаришів значно розширилося, відкрилися обрії іншого світу, в якому немає вихователів і обділених долею сиріт, котрі будь-що прагнуть самоствердитись. Це змушувало юнака ще більше прагнути до знань, щоб знайти своє місце серед ровесників. У школі він – кращий учень, відмінник.

Після закінчення середньої школи Микола Крикун упродовж року працював вихователем у рідному дитбудинку. Тоді ж романтика зіграла з ним цікавий жарт: він поїхав до Москви, щоб поступати до... Інституту міжнародних відносин МЗС СРСР (!). Але, склавши перший іспит з іноземної мови на відмінно, він раптом забирає документи. Причиною цього стала випадкова бесіда у приймальній комісії інституту, де йому дали зрозуміти, що з такою біографією дипломатом не стати. Швидко зорієнтувавшись, юнак їде до Львова і подає документи на історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка.

Людське життя складається з багатьох випадковостей, котрі стають вирішальними у певні його моменти. Так було й з Миколою Григоровичем. Подальша доля молодого людини була б іншою, якби у стінах Львівського університету не відбулася його зустріч з професором Дмитром Леонідовичем Похилевичем (1897–1974) – людиною з непротим життєвим досвідом, оригінальним вченим, непересічною особистістю, яка справляла незвичайний вплив на молодь своїми обширними знаннями, професорською поставою та особливо рідкісною в той час інтелігентністю. У 1951 р. Д. Похилевич захистив в Інституті історії АН СРСР в Москві докторську дисертацію з проблем історії селянства Великого князівства Литовського в XVI–XVIII ст. і був єдиним професором серед істориків Львівського університету. Сам Микола Григорович у розвідці про Д. Похилевича писав так: “Ця хударлява, висока і струнка людина випромінювала теплоту і доброзичливість, щирість, тактовність, те, що можна назвати вродженою й розвинутою педагогічністю, розумову непересічність. Уже в той час я відчував, що ця людина має притягальну вдачу з позитивним зарядом”². Зустріч з Професором визначила шлях подальшої спеціалізації студента М. Крикуна – історія південних і західних слов’ян (така кафедра була відкрита на факультеті якраз у 1952 р.).

На лекціях і семінарських заняттях під керівництвом Д. Похилевича студентів приваблювали насамперед історія Речі Посполитої у XVI–XVIII ст., а також модні тоді питання аграрної історії Центральної і Східної Європи, зокрема дискутовані на сторінках багатьох видань проблеми “другого видання кріпосництва” або особливостей соціально-економічного розвитку країн на схід від р. Лаби. На четвертому курсі Микола Крикун опрацював тему “Спроби аграрних реформ у приватних маєтках Речі Посполитої в другій половині XVIII ст.”, отримавши похвальну характеристику Д. Похилевича. Перші самостійні кроки в науці привчили студента скрупульозно ставитися до історичних джерел, шукати шляхи “витагнення” з них якомога більшої інформації. Водночас специфіка джерельного матеріалу, його великий обсяг і трудність опрацювання на все подальше життя зробили Миколу Григоровича прихильником передусім джерелознавчого підходу до історичного процесу, який вимагає оціночних заключень на базі докладного вивчення джерел, а не апріорних схем (як це було прийнято в тогочасній “марксистсько-ленінській” методології).

Студентські роки були для М. Крикуна не тільки часом посиленого навчання, нагромадження інформації. Пробував свої сили молодий історик і у спорті, де став чемпіоном університету та області серед студентів з важкої атлетики (він часто напівжартома згадує, що своїм чемпіонством завдячує відсутності справжніх конкурентів – атлетів невеликої ваги було обмаль). У студентському гуртожитку (на вул. Дорошенка, де нині розташовується географічний факультет університету) йому довелося ділити побут з 12-ма іншими студентами. За таких умов відродою була бібліотека. У 1956 р. разом зі студентськими загонами Микола Григорович побував на цілих землях в Казахстані. Для М. Крикуна поїздка до Середньої Азії не була дивиною, адже йому не було звикати до труднощів і негараздів, які чекали на прибульців у казахському степу (через багато років М. Крикуна знайшла медаль “За освоєння цілих земель”).

У липні 1957 р. добігло кінця навчання в університеті. Миколі Григоровичу не вдалося писати дипломну роботу під керівництвом Д. Похилевича, оскільки він запізнівся із заявою,

² Крикун М. Г. Сторінки життєпису Д. Л. Похилевича // Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. Львів, 1998. С. 18.

а згідно з педнавантаженням той не міг брати до себе більше дипломників. Це не перешкодило випускникові успішно скласти іспити й захистити дипломну роботу, отримати диплом з відзнакою про закінчення історичного факультету. Згідно з направленням свою кар'єру фахового історика М. Крикун змушений був починати з роботи вчителем середньої школи с. Гірське Меденицького району Дрогобицької області. Тут йому довелося викладати не тільки історію, але й математику, англійську мову та інші предмети. У школі молодого історика відразу обрали головою профкому, поставили на чолі політгуртка. Однак його душа не лежала до суто педагогічної роботи, тягло до книжок, бібліотек, архівів, де можна було поринути в інші світи, де розкривалися зовсім інші обрії світу.

За попередньою домовленістю з Д. Похилевичем у березні 1958 р. М. Крикун влаштувався на посаду старшого лаборанта кафедри історії південних і західних слов'ян Львівського університету, а невдовзі вступив до заочної аспірантури. Здійснилася мрія наполегливої молодого людини, що прагнула займатися наукою. Відтоді він завжди знаходився поряд з Д. Похилевичем, який став його науковим керівником і радником у багатьох життєвих ситуаціях. З вдячністю відгукувався молодий історик про свого старшого колегу, який розкрився для нього “новими, незаними до того гранями як вчений і людина”. Вплив Д. Похилевича прослідковується також у багатьох рисах характеру Миколи Григоровича: “Мірилом, яким він поцінював людей, була їхня моральність. Неморальність, підступність, непорядність, брехливість він органічно не переварював. Був людиною слова і виконавчою, твердою у відстоюванні принципів думок, поступався, коли аргументовано йому перечили”³.

Від 1959 р. розпочинається науково-педагогічна діяльність М. Крикуна у Львівському університеті. Восени того року наказом ректора він був зарахований викладачем кафедри історії СРСР з погодинною оплатою, а восени наступного року – виконуючим обов'язки доцента кафедри історії південних і західних слов'ян. Статус молодого викладача ще декілька разів змінювався, але “прописка” на кафедрі історії слов'ян залишалася надалі без змін⁴. Прагнучи довести свій науковий хист, Микола Григорович поринув у вивчення архівних матеріалів, оскільки тема, запропонована науковим керівником, торкалась аграрних відносин на Поділлі у XVI–XVIII ст. Питаннями аграрної історії Поділля молодий викладач зайнявся не випадково: для тогочасної історичної науки було важливо прослідкувати соціально-економічні чинники, які спричинили селянські рухи XVII ст.

Молодий дослідник не бажав обмежуватися наявним в Україні джерельним матеріалом. Завдяки підтримці наукового керівника йому вдалося добитися місячного відрядження до Польської Народної Республіки, де в архівах можна було знайти відсутні джерела (люстрації різних років). У лютому 1961 р. Львівський університет розпочав клопотання про відрядження молодого викладача для наукової роботи в ПНР, а в лютому наступного року Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти СРСР дало дозвіл на відрядження до Варшави... через Москву⁵. Перебування у Польщі дозволило Миколі Григоровичу віднайти й опрацювати численні архівні матеріали до теми кандидатської дисертації. Наслідком цього була поява 1963 року двох перших наукових публікацій, присвячених вивченню аграрних відносин на Поділлі в першій половині XVII ст. У одній з них він прослідкував стан фільваркового господарства і становище селянства королівських маєтків Поділля.

---

³ Там само. С. 19.

⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, особ. спр. № 18609, арк. 14–21.

⁵ Там само. Арк. 22–23.

Аналізуючи масові матеріали і спираючись на ретельні підрахунки, дослідник прийшов до оригінальних висновків, які торкалися і фільваркового, і селянського господарств. Ми не знайдемо тут якихось гасел, усталених “істин”, а лише сумлінну роботу з матеріалом, який показує тенденції розвитку фільварків, селянських повинностей, але не засвідчує “класової боротьби”. Тільки в заключній частині однієї зі статей автор висловив припущення, що для фільварково-панщинної системи характерним було “посилення експлуатації селянства”⁶.

На початку 1964 р. за результатами конкурсу М. Крикун обійняв посаду старшого викладача кафедри історії південних і західних слов'ян. У той час він мав у своєму активі вже 4 статті, які засвідчували непересічні здібності автора в роботі з масовим джерельним матеріалом. Незважаючи на залучення молодого викладача до численних громадських справ (він і старший агітатор студентських академгруп, і відповідальний за роботу в гуртожитках, і член партійного бюро факультету, і один з авторів та редакторів підготовки “Історії Львівського університету”), головним його заняттям залишалася наукова робота. Зростаючий обсяг джерельного матеріалу, вникнення у глибинні пласти теми – все це поставило перед істориком завдання визначення демографічних параметрів Поділля як підстави для вивчення аграрних відносин. Порадившись з науковим керівником, Микола Григорович змінив напрям досліджень і підготував до захисту кандидатську дисертацію “Народонаселення Подільського воеводства в XVII–XVIII ст.”, яку захистив у Львівському університеті в грудні 1965 р.⁷

Дисертація промовисто свідчила про джерелознавчий ухил дослідника. Демографічні дослідження були новинкою в тогочасній радянській історіографії. В авторефераті дисертації автор підкреслював, що робота написана виключно на матеріалах першоджерел з архівів Львова, Києва, Варшави, Кракова і Вроцлава. Вже сам перелік архівних матеріалів, якими користувався дослідник, заслуговував на увагу. Перший розділ дисертації був присвячений критичному аналізу джерел, серед яких на першому місці були податкові реєстри (подимні й поголовні списки) різних років, а також інвентарі та люстрації. Три наступні розділи давали докладну кількісну картину змін населення Подільського воеводства в XVII–XVIII ст. Вдалося встановити, що в другій половині XVII ст. демографічна та економічна ситуація в краї значно погіршилася внаслідок козацьких війн, татарських набігів і збройних конфліктів Речі Посполитої з Туреччиною: упродовж 1629–1662 рр. населення воеводства зменшилося на 70 %⁸. Основна маса населення мігрувала в інші райони Правобережної України, в Галичину і на Волинь. Однак з кінця XVII ст. почався процес заселення Поділля, який тривав усю першу половину XVIII ст., а основний потік колоністів складався переважно з українського селянства Галичини та Волині. До 1776 р. населення краю перевищило рівень 1629 р. Дисертація привертала увагу математичною точністю та обґрунтованістю кожного судження дослідника, логікою висновків, відсутністю загальних міркувань про соціальні або політичні процеси, які служили тільки тлом для пояснення демографічних змін.

⁶ Крикун М. Г. Деякі питання аграрних відносин в королівщинах Поділля у першій половині XVII ст. // Збірник робіт аспірантів філологічного та історичного факультетів Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка. Львів, 1963. С. 120.

⁷ Крикун Н. Г. Народонаселение Подольского воеводства в XVII–XVIII вв. Автореф. дисс. [...] канд. истор. наук. Львов, 1965.

⁸ Там же. С. 11.

Нагромаджений комплекс джерел дозволив М. Крикуну поступово публікувати в наукових виданнях результати своїх студій. Від того часу в публікаціях історика розглядаються питання динаміки народонаселення Правобережної України XVI–XVIII ст. З'являються також статті, в яких аналізуються особливості джерел до історії соціально-економічного розвитку Правобережної України періоду Речі Посполитої (люстрації, подимні реєстри тощо)*. Ці праці об'єднувало ґрунтовне опрацювання джерел та уникнення тих висновків, які не узгоджувалися з фактичними даними. До творчої лабораторії дослідника належить докладний статистичний аналіз джерельного матеріалу, типології та групування, підрахунки й обчислення. Наприклад, у статті про соціальну структуру населення Правобережної України за п'ятою ревізією 1795–1796 рр. дослідник скрупульозно обробив матеріали цієї ревізії за соціальними верствами й за поселеннями, створивши таким чином готовий матеріал для узагальнень. Але самі ці узагальнення зроблено у статті доволі обережно й скупо. Автор стверджував, що тогочасна соціальна структура Правобережної України відрізнялася відсталістю (архаїчністю) від інших країн Європи і була характерною для феодальних суспільних відносин⁹.

60-ті роки були особливо вдалим у діяльності Миколи Григоровича. Він входить до числа провідних викладачів історичного факультету: в червні 1966 р. його обирають доцентом кафедри історії південних і західних слов'ян, активно працює зі студентами, бере участь у підготовці “Історії Львівського університету”, яка через ідеологічні перепони довго не могла побачити світ. Студентам він читав тоді курс “Історія південних і західних слов'ян”, спецкурси “Економічна історія Польщі XVI–XVIII ст.”, “Польща у феодальну добу”, вів спецсеминар “Соціалістичне будівництво в ЧССР”¹⁰. В особистому житті теж сталися зміни: наприкінці 50-х років одружився з однокурсницею Вірою Погореловою і невдовзі народився син Ігор (1959 р.), потім дочка Олена (1966 р.), нарешті з'явився власний притулок – трикімнатна кооперативна квартира в новозбудованому будинку по вулиці 700-річчя Львова (нині просп. В. Чорновола), де мешкає донині.

Кожну вільну хвилину Микола Григорович використовував для роботи в архівах і бібліотеках Львова, у відпускний період (часто за власні кошти) виїжджав до архівів Києва, Житомира та інших міст України, інколи до Польщі й Москви. Для дослідника не існувало поняття відпочинку в санаторіях. Демографічна тематика продовжувала захоплювати М. Крикуна, він збирає матеріали для докторської дисертації “Народонаселення Правобережної України у XVII–XVIII ст.”, які, втім, кидали світло на ширше коло питань історії України, Польщі й Росії. Але позаяк “феодальна” тематика не належала до “актуальних” в радянській історіографії, то вчений намагався привернути увагу до демографічних досліджень учених сусідньої Польщі¹¹. Кілька статей і рецензій він надрукував у польських періодичних виданнях. Після поїздки на факультет підвищення кваліфікації Московського університету (1974 і 1978 рр.) зміцнилися зв'язки з російськими

* Тут і далі не робимо посилань на всі праці М. Крикуна. З бібліографією дослідника читач може ознайомитися в цьому ж виданні.

⁹ Крикун М. Г. Соціальна структура населення Правобережної України наприкінці XVIII ст. за п'ятою ревізією // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 1978. Вип. 14: Питання соціально-економічної історії. С. 95–102.

¹⁰ Архів ЛНУ ім. І. Франка, особ. спр. № 18609, арк. 55–55 зв.

¹¹ Крикун М. Г. Питання демографії Польщі доби пізнього феодалізму в сучасній польській історичній літературі // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1979. Вип. 20. С. 132–141.

колегами з кафедри історії південних і західних слов'ян МДУ. У 1973 р. Микола Григорович був відповідальним секретарем оргкомітету з проведення VI-го Всесоюзного з'їзду істориків-славистів у Львові. Налагоджувалося співробітництво з Талліном, де в той час сформувалася впливова група естонських істориків-демографів на чолі з Х. Ю. Паллі. М. Крикун брав участь у I-му Всесоюзному симпозіумі з історичної демографії (1974 р.).

Працюючи на посаді доцента, вчений не надавав великого значення "формальним" титулам, бо атестат доцента одержав тільки наприкінці 1971 р. Крім наукової та педагогічної праці, М. Крикун виконував багато громадських доручень: заступника декана з суспільно-політичної практики, командира ДНД (Добровільної народної дружини), відповідального за виховну роботу в гуртожитках, старшого агітатора на виборах, відповідального за шефську роботу на факультеті, читав лекції для населення тощо. До громадських обов'язків він завжди ставився відповідально, тож вони "самі знаходили" його. Щорічно ректор університету оголошував Миколі Григоровичу подяки за сумлінну працю.

Від 70-х років автору цих рядків пощастило працювати поряд з Миколою Григоровичем на кафедрі історії південних і західних слов'ян та спостерігати його в роботі. Висока вимогливість до себе й до оточуючих, залізна дисципліна, відповідальність, блискуча ерудиція в історичних питаннях та у світовій художній літературі характеризували його як педагога й колегу. У нього завжди можна було отримати довідку про того чи іншого автора, книгу, не кажучи вже про історичні документальні матеріали, на яких він розумівся досконало. Після смерті свого вчителя Д. Похилевича (1974 р.) Микола Григорович, так би мовити, перебрав від нього естафету академічного вченого, хоча у поведженні з людьми нерозумно був суворішим і жорсткішим від свого Вчителя. Як куратор академгрупи (з 1974 р.) він багато сил віддавав виховній роботі зі студентами – організовував поїздки по історичних місцях, дискусії, зустрічі з відомими вченими, діячами культури тощо. Своєрідним було ставлення М. Крикуна до радянської дійсності. З набуттям життєвого досвіду він позбавився ідеалізованого бачення радянської системи, яке мав у юнацькі роки. Пригадуються численні розмови з Миколою Григоровичем щодо розвитку подій у світі та в СРСР. Десь на початку 80-х років у приватній розмові він доводив, що ситуація в СРСР мусить неодмінно змінитися і результатом цих змін буде звільнення людей від політичного та ідеологічного диктату, який суперечить людській природі.

У 70–80-х роках доцент М. Крикун розробив декілька нових спецкурсів для студентів історичного факультету: "Проблеми історії південних і західних слов'ян", "Джерела до історії південних і західних слов'ян", "Історична географія південних і західних слов'ян". Йому також доводилося викладати на філологічному факультеті нормативні курси "Історія Польщі", "Історія Болгарії", "Історія Югославії", а також далекий від славістичної тематики курс "Історія Франції". У січні 1984 р. вчена рада університету обрала М. Крикуна завідувачем кафедри історії південних і західних слов'ян¹². На той час кафедра складалася з невеликого, але пружного колективу викладачів (доц. В. Чорній, доц. Л. Зашкільняк, доц. А. Козій, асист. М. Кріль). У новій ролі Микола Григорович не змінився. Він наполегливо продовжував роботу над докторською дисертацією, виїжджав до архівів Києва, Москви, Ленінграда, Варшави, Кракова та інших міст. У 1987 р. він взяв 6-місячну відпустку для завершення докторської дисертації¹³. Однак спроба узагальнити зібрані матеріали вивела дослідника на нові неочікувані проблеми: виявилось, що демографія вимагає

¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, особ. спр. № 18609, арк. 116–125.

¹³ Там само. Арк. 135.

врахування змін адміністративно-територіального устрою Правобережної України, а цих питань ніхто не досліджував. Планований вступний розділ докторської про адміністративно-територіальний устрій Правобережної України XVII–XVIII ст. у процесі роботи перетворився в самостійне дослідження. Довелося переглянути вихідні положення, розширити рамки дослідження до часу початків формування адміністративного устрою в XV ст. Тому представлення дисертації затягнулося.

Спокійній роботі не сприяли й політичні події. Наприкінці 80-х років в умовах горбачовської “гласності” почалося друкування великої кількості забороненої раніше літератури, з’явилися численні полемічні публікації, що розхитували усталені уявлення про характер та ідеологію радянського режиму, історію його становлення, змушували шукати власні відповіді на сучасні проблеми. Пригадується, що Микола Григорович передплачував тоді кілька “товстих” журналів, котрі друкували публіцистичні статті й художню прозу, яку раніше не допускала цензура (“Знамя”, “Новый мир”, “Київ”, “Всесвіт” тощо). Щоденні зустрічі на кафедрі перетворювались у бурхливе обговорення поточних подій та публікацій. Більшість присутніх вітали “свіжий вітер перемін”, який в історії позначився скасуванням цензури й тематичних обмежень. Загалом ці роки можна назвати часом “української весни” (за аналогією з “Празькою весною” 1968 р.). Варто пригадати тільки один день 20 серпня 1991 р., коли стало відомо про путч у Москві. Того дня ми з Миколою Григоровичем прогулювалися по нашорошеному місту й обговорювали актуальні події. Після тривалих розмов мій співрозмовник переконливо заявив, що змінити поступ подій неможливо, Україна стане самостійною державою.

У такій неспокійній атмосфері М. Крикун завершив роботу над докторською дисертацією. Про зміну об’єкту його досліджень сигналізувала невеличка стаття “Про видання довідників з історії адміністративно-територіального поділу України XVI–XVIII ст.”, що була скороченою доповіддю на республіканській нараді зі стану української археографії у Києві в 1988 р. У ці роки розгорнулося плідне співробітництво вченого з новоствореним у Києві Інститутом української археографії АН України, який очолив П. С. Сохань. Особливо дружні стосунки зав’язалися з дуже активним на полі української археографії заступником директора інституту Г. В. Боряком, який докладав неймовірних зусиль для надолуження втрачених для української археографії років і сам працював над українською історією XVI–XVIII ст. Результатом наполегливої праці М. Крикуна стала монографія “Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воеводств у світлі джерел” (Київ, 1992), яка ще за інерцією (такими були вимоги старого ВАК СРСР, що продовжували діяти) з’явилася російською мовою. У травні 1992 р. в Інституті історії України АН України відбувся публічний захист докторської дисертації М. Крикуна, на який прийшли старі знайомі – працівники архівних установ м. Києва, для котрих Микола Григорович був добре знаною особою¹⁴. Не обійшлося без неприємних курйозів, коли чимсь роздратований голова спеціалізованої ради академік Ю. Ю. Кондуфор намагався зняти дисертацію із захисту. Але переміг здоровий глузд (усі члени ради проголосували за присудження наукового ступеня).

Дисертація була глибоким джерелознавчим вивченням процесу формування і змін адміністративно-територіального устрою Правобережної України в складі Речі Посполитої.

---

¹⁴ Після офіційної процедури захисту на товариській вечірці, де усі поздоровляли нового доктора, звучали також жартівливі спогади про ювіляра (захист майже співпав з 60-річчям Миколи Григоровича), який нерідко засиджувався в архіві аж до ранку.

Об'єкт і характер джерел, до яких звернувся дослідник, – а ними були вже не статистичні, а переважно політичні документи (описи розмежувань, постанови сеймів Польщі й Великого князівства Литовського, воеводських шляхетських сеймиків тощо), – змусили застосовувати нову методику. Однак Микола Григорович залишився вірним собі: насамперед він дуже критично поставився до джерел, порівнюючи і співставляючи дані різних документів. Щоправда й без підрахунків він не зміг обійтися, обчислюючи територіальні комплекси, динаміку змін протяжності кордонів і таке інше. За усталеним звичаєм історик подає дуже короткі й місткі висновки, які впливали з джерельного матеріалу й окреслювали картину адміністративного устрою Правобережної України¹⁵. Йшлося про те, що без історико-географічного тла, яке до цього було незнаним, будь-які глибокі дослідження соціально-економічних, політичних і культурних процесів на Правобережній Україні були неможливими. У підсумку М. Крикун опанував ще одну ділянку історичних студій – історичну географію. Однак і тут він залишався насамперед переконаним джерелознавцем.

У 1992 р. на базі кафедр історії південних і західних слов'ян та історії Східної Європи (колишня кафедра історії СРСР) було створено кафедру історії слов'янських країн¹⁶, завідувачем якої призначено М. Крикуна. До кінця строку перебування на цій посаді залишалося ще два роки, коли раптом 24 вересня 1992 р. Микола Григорович подав на ім'я ректора заяву з проханням увільнити його від обов'язків керівника кафедри за власним бажанням. Цей невмотивований на перший погляд крок пояснювався прагненням історика зосередитися на науковій роботі: за попередні роки нагромадилося чимало матеріалів, ідей, задумів, реалізацію яких стримували обов'язки завідувача кафедри. Як завжди, рішення було прийняте радикальне й “оскарженню” не підлягало! Спочатку М. Крикун працював доцентом кафедри, а у травні 1993 р. після рішення вченої ради університету був переведений на посаду професора¹⁷.

90-ті роки стали дуже плідним у науковому плані періодом у житті Миколи Григоровича. Якщо на 1993 рік бібліографія його праць налічувала 49 позицій, то в 2001 р. – понад 140. Серед здобутків вченого були великі публікації документів про селянські рухи на Україні в 1569–1647 рр. (співредактор і співупорядник), про інструкції сеймиків та інструкції послам Війська Запорозького на польські сейми, новаторські розвідки про земські уряди на українських землях у XV–XVIII ст., про малознаного гетьмана Правобережної України Остапа Гоголя, так звані “згони” населення в XVII і XVIII ст. та інші. Та особливої уваги заслуговують дві роботи М. Крикуна. Першою з них була підготовка до перевидання магістерської дисертації М. С. Грушевського “Барське староство”, захищеної у 1894 р. і виданої тоді невеликим накладом. Результатом сумлінної дослідницької праці М. Крикуна стали коментарі, пояснення, покажчики і нарис загальним обсягом понад 20 друк. арк.¹⁸

¹⁵ Крикун Н. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. Границы воеводств в свете источников. Киев, 1992. 150 с. + 5 карт. М. Крикун одним з останніх в Україні одержав диплом доктора наук від ВАК СРСР (вересень 1992 р.). У 1993 р. вийшло друге, доопрацьоване видання його монографії.

¹⁶ Докладніше див.: Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Ювілейна книга / Упоряд. О. Вінниченко і О. Целуйко. Львів, 2000. С. 34–46.

¹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, особ. спр. № 18609; арк. 162.

¹⁸ Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). Репринт. вид. / Післямова, примітки та покажчики М. Крикуна. Київ, 1996. 622 с. Неабиякою пригодою і сатисфакцією для історика була поїздка до м. Бар на сучасній Вінничині і презентація цієї роботи місцевій інтелігенції.

Другою працею, до якої Микола Григорович поставився надзвичайно серйозно, стало проведення у вересні 1997 р. з нагоди 100-річчя від дня народження Д. Похилевича міжнародного наукового семінару з проблем історії Центральної та Східної Європи. До цього форуму вчений опрацював наукову біографію і бібліографію Д. Похилевича¹⁹.

У 1995 р. М. Крикун отримав вчене звання професора²⁰. Несподівано для багатьох 17 травня 2000 р. він подав заяву про звільнення з посади у зв'язку з виходом на пенсію²¹. Пояснюючи свій черговий “радикальний крок”, вчений посилався на втому і брак сил для рівноцінного поєднання педагогічної та наукової роботи. Але він погодився працювати спочатку на чверть, а потім і півставки професора кафедри історії слов'янських країн.

Професор М. Крикун аж ніяк не зменшує обертів своєї дослідницької роботи. Певний час він співпрацював з Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститутом історичних досліджень Львівського університету, де редагував нове історичне видання “Україна модерна”, продовжує готувати до друку посмертне видання праці про Самбірську економіку свого колеги по історичному факультету проф. В. Ф. Інкіна (1922–1999), багато зусиль доклав для піднесення на належний науковий рівень “Вісника Львівського університету. Серія історична”, кілька останніх випусків якого (вип. 32–34) з'явилися під його редакцією. У листопаді 2001 р. Микола Григорович побував у Кракові для проведення дальших досліджень в архівах. Одним з важливих напрямів його нинішньої роботи є підготовка першого українського академічного видання “Історії Польщі” (спільно з автором цих рядків); підготовкою для цього послужили його розділи з історії Польщі, вміщені у першому українському посібнику з історії Центрально-Східної Європи²². За останні роки під керівництвом М. Крикуна захистили кандидатські дисертації М. Долинська, В. Качмар, О. Вінниченко, докторську – М. Кріль, завершують дисертації аспіранти Ю. Зазуляк та Ю. Овсінський. Професор дуже вимогливо ставиться до добору учнів і не починає співпрацю без серйозної перевірки кандидатів “на міцність”. Треба добре напрацюватись з архівними джерелами, перш ніж він зробить висновок про можливість співпраці.

Авторитет М. Крикуна як принципового вченого не підлягає сумніву²³. Він – член редколегій багатьох історичних видань в Україні, частий опонент під час захисту

---

¹⁹ Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження Професора Дмитра Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна. Львів, 1998. С. 7–26, 49–56.

²⁰ У зв'язку з одержанням атестата професора бухгалтерія університету провела перерахування заробітної платні вченого. Нам видається цікавим навести цей документ у повному обсязі як промовисте свідчення про тогочасні соціально-економічні процеси: “Встановити посадовий оклад з 28. 12. 94 р. в розмірі 6 396 000 крб., з 1. 01. 95 р. в розмірі 14 348 000 крб., з 1. 06. 95 р. в розмірі 15 639 500 крб., з 1. 07. 95 р. в розмірі 17 673 000 крб., з 1. 08. 95 р. в розмірі 19 087 000 крб., з 1. 09. 95 р. в розмірі 20 805 000 крб., з 1. 10. 95 р. в розмірі 22 677 000 крб. в зв'язку з присвоєнням вченого звання професора” (Архів ЛНУ ім. І. Франка, особ. спр. № 18609, арк. 176).

²¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, особ. спр. № 18609, арк. 194.

²² Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л. Зашкільняка. Львів, 2001. 660 с. (С. 86–101, 141–180).

²³ Свідченням цього є публікація даних про проф. М. Крикуна у престижному довідковому виданні: Хто є хто в Україні. Політики, підприємці, військові, науковці, діячі культури, спортсмени. Київ, 1997. С. 259.

кандидатських і докторських дисертацій (зокрема рецензував докторські дисертації Наталії Яковенко, Геннадія Боряка, Володимира Александровича), член двох спеціалізованих рад для захисту дисертацій з історичних спеціальностей (у Львівському університеті й Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, певний час – в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). Микола Григорович має сталі наукові й колежанські зв'язки з багатьма істориками поза Україною – проф. Р. Щигелом і Г. Гмітереком, доц. А. Вітусіком у Люблінському університеті ім. М. Кюрі-Склодовської, проф. Ф. Кіриком у Краківській педагогічній академії, доц. А. Василяускене у Вільнюському університеті, проф. Г. Матвеевим і Л. Лаптевою, викл. Х. Хайретдіновим у Московському університеті, проф. А. Хорошкевич в Інституті історії Росії РАН і багатьма іншими.

Професор Микола Крикун, безперечно, є непересічною особистістю, для якої властиві відданість ремеслу історика, висока внутрішня організованість і дисципліна, принциповість і моральна чистота, висока працездатність і повага до тих, хто працює (але саме працює, а не вдає!) поряд. У буденному житті Микола Григорович – скромна і навіть малопомітна людина, яка не любить голосних слів й високопарних суджень. Разом з тим він може бути чуйним товаришем і справжньою підпорою, якщо впевнений у порядності людини, з якою його зводить доля. Представлені штрихи до портрета М. Крикуна вихоплюють тільки окремі сторони життя та діяльності історика. Цей портрет ще далеко незавершений. Сподіваємося, що наступні роки додадуть до нього багато нових фарб і відтінків.

AN OUTLINE OF A HISTORIAN'S PORTRAIT

Leonid ZASHKIL'NIAK

The Ivan Franko National University of L'viv, the Chair of Slavonic Countries History

This text is an attempt to outline a portrait of Professor Mykola Krykun as a man and scholar on the occasion of his seventieth birthday. In one way or another all of this historian's scientific work is connected with Ivan Franko (National at present) University of Lviv. M. Krykun is one of the leading Ukrainian authorities in the field of the historical demography and administrative-territorial organization of Right-Bank Ukraine in the XVIIth – XVIIIth centuries; he also has researched productively the history of Cossacks.

Key words: M. Krykun, The Ivan Franko National University of L'viv, Ukrainian history, historical demography.

Стаття надійшла до редколегії 27.04.2001

Прийнята до друку 15.10.2001